

”Den kvindelige revolution” i velfærdssamfundet

Kapitel i Erik Christensen: Nye Værdier i politik og samfund. Paradigmeskift og kulturbrydninger. Hovedland 1990. s. 197-217.

Erik Christensen

Indledning

Den nye kvindebevægelse, der opstod i slutningen af 1960’erne og i begyndelsen af 1970’erne overalt i de højtudviklede kapitalistiske samfund, er ved siden af miljøbevægelsen den nye sociale bevægelse, der har sat sig de mest gennemgribende spor i velfærdssamfundene i de sidste 20 år.

I 1971 brugte den amerikanske sociolog Ronald Inglehart (1934-) betegnelsen “the silent revolution”¹ om den gradvise ændring i retning af post-materielle værdier, han mente var på vej i alle højtudviklede samfund. Udtrykket “den stille revolution” er en meget rammende beskrivelse af den dramatiske ændring, der i løbet af relativ kort tid er sket i kvinders livsvilkår og politiske holdninger.²

Mange flere kvinder er blevet lønarbejdere og er samtidig blevet politisk synlige og aktive. Resultatet har været en helt revolutionær ændring i synet på kønsrollemønsteret blandt kvinder. Fra en næsten total opslutning bag et traditionelt kønsrollemønster midt i 1960’erne, kan man i slutningen af 1980’erne se en næsten total afvisning af dette traditionelle rollemønster. Og i denne holdningsændringsproces har den nye kvindebevægelse uden tvivl været en vigtig katalysator.

Bevægelsen antog både en politisk, social, kulturel og videnskabelig karakter, og satte spørgsmålstejn ved en lang række af det etablerede samfunds værdier og institutioner og satte derved en række fornyelsesprocesser i gang. Bevægelsen startede som en eksklusiv kvindebevægelse, men kvinder bragte siden deres erfaringer herfra med til andre nye sociale bevægelser som f.eks. fredsbevægelsen, hvorved værdier og organisationsformer, der oprindeligt var udviklet i kvindebevægelsen, bredte sig til andre bevægelser.

Den nye kvindebevægelse må ses i et historisk perspektiv i forhold til den gamle kvindebevægelse. Feminismen som politisk bevægelse og ideologi, der vender sig imod kvindeundertrykkelse, er lige så gammel som det borgerlige samfund. Denne ideologi fik et nyt og udvidet indhold med den nye kvindebevægelse, fordi den fremlagde nye forståelser af undertrykkelsen. Det skyldes også, at den nye kvindebevægelse blev præget af andre grupper af kvinder, der stod i en ny samfundsmæssig situation.

Med skabelse af en velfærdsstat i efterkrigstiden skete der ændringer i den kønsmæssige arbejdsdeling i samfundet, hvilket stillede kvinder i andre materielle situationer og modsætninger. Der skete en stigning i kvindernes erhvervsfrekvens samtidig med, at man fik en omfattende offentlig børnepasning, hvilket ændrede mange familiers situation. Langt hen må de problemer, der blev bragt frem af den nye kvindebevægelse, forstås som en synliggørelse af en række nye kønsmæssige erfaringer, der udspringer af den ændrede kønsmæssige arbejdsdeling.

Et af den nye kvindebevægelses resultater har været etableringen af en selvstændig kvindeforskning,³ hvor det ikke kun er lykkedes at synliggøre kvinders liv, erfaringer og tænkemåder aktuelt og historisk, men også at ny formulere en række samfundsmæssige synsvinkler. Det er bl.a. sket igennem udvikling af et hverdagslivsperspektiv, som indeholder nye forståelsesformer, der overskrider industrisamfundets traditionelle økonomiske eller politiske tænkning.

I dag står kvindebevægelsen foran en ny fase i sin udvikling. Kvindeforskningen er blevet en del af den etablerede forskning, og er på vej til at opfatte sig som en del af en bredere kønsforskning. De tendenser i den radikale feminisme til at reproducere et dualistisk kønssyn, så kvindelighed blot forbindes med noget positivt, er på retur i takt med, at flere har fået et stadig mere relativt og socialt kønssyn.

Samtidig er det blevet bevidst for flere både mænd og kvinder, at en kvindefrigørelse er intimt sammenhængende med en frigørelse af mænd. En egentlig mandebevægelse, der problematiserer den traditionelle mandlige kønsrolle, har aldrig rigtig kunnet slå igennem som social bevægelse, selv om kvindebevægelsen også har været med til at udvikle en del "mandlige feminister."

Ved indgangen til 1990'erne kan kvindebevægelsen synes "død" i forhold til de tidligere former, den har antaget. Den langsigtede tendens peger dog i retning af, at de kønspolitiske bevægelser vil antage stadig nye former og ikke miste politisk betydning. Måske bliver den ændring i kønsidentiteten, som blev igangsat af den nye kvindebevægelse som led i den politiske mobiliseringsbølge, der startede i 1968, den mest afgørende enkeltfaktor i ændringen i retning af en ny grøn post-materiel værdiorientering i overgangsprocessen til et postindustrielt samfund. Derfor er en forståelse af denne bevægelses materielle og idémæssige baggrund central i en kortlægning af aktuelle værdibrydninger i samfundet.

Den dualistiske kønsopfattelses historie

Hvad der opfattes som værende kvindeligt i modsætning til det mandlige er som regel blevet defineret af mænd, og deres forståelser har som regel været samfundsmæssigt dominerende. Kvindeforskere har betegnet dette forståelsesunivers som det maskuline eller det patriarkalske tydningsunivers.⁴

I den vestlige kultur har opfattelsen af forholdet mellem kønnene fra et tidligt tidspunkt været præget af en dualistisk tænkning, der har været præget af nogle enkle grundfigurer.

Man finder allerede denne forståelse i græsk tænkning.⁵ Inspireret af den kultisk-religiøse strømning kaldet orfismen, opfattede man mennesket som et væsen, der bestod af en sjæl og en krop, hvor sjælen blev set som det egentlige, det evige, mens kroppen var det forgængelige. Spaltningen havde også en kønsdimension, idet manden især blev forbundet med sjælen og kvinden med det legemlige. I rangordenen mellem sjæl og legeme, lå også en værdimæssig rangorden for forholdet mellem kønnene. Mænd var forbundet med fornuften, der udfoldede sig i den politiske sfære, mens kvinder især var præget af følelser, der tilhørte den private sfære. Den græske filosof Aristoteles (384 f.Kr. – 322 f.Kr.) kom til at stå som oldtidens mest systematiske filosofiske forfægter af et kvindeundertrykkende synspunkt, idet han overalt i sine skrifter så manden som normen og idealet og kvinderne som afvigere og det ringere udviklede køn.⁶

Synet på mennesket som værende et spaltet, dualistisk væsen med en sjæl og et legeme stod i modsætning til det oprindelige jødisk-kristne syn på mennesket som værende en helhed. Alligevel

skete der det, at kristendommen bl.a. under græsk indflydelse indoptog dette dualistiske syn. I den kristne kirke forsøgte man i de følgende århundreder flere gange at gøre op med den oprindelige græske tankegang, men det lykkedes aldrig at udrydde den. Og den har altid været meget almindelig i folkereligøse opfattelser af kristendommen, og den dag i dag forbinder mange kristendommen med en dualistisk tankegang.

Den amerikanske økofeministiske filosof Carolyn Merchant (1936-)7 har overbevisende vist, at der eksisterer en vis sammenhæng mellem et samfunds natur- og kønssyn.

Det kunne ses i det førindustrielle samfund. Her dominerede et organisk natursyn. Naturen blev set som den store livgivende moder og forbundet med en speciel etik, en omsorg for det levende. Naturen havde indbygget et formål og var placeret som et element i en hierarkisk, kosmisk verdensorden. Kønsforholdet blev tolket ind i en natur-kultur dualisme. Kvinden blev qua sin rolle som moder og sin centrale funktion i storfamilie og husholdningsproduktion anset for at være nærmere naturen, mens manden qua sin tættere forbindelse med den store samfundsmæssige produktion og de offentlige autoriteter i højere grad blev betragtet som et kulturvæsen.

Ved overgangen fra et agrarsamfund til et industrisamfund i perioden fra det 15. til det 17. århundrede skete der afgørende ændringer i synet på kvinden i sammenhæng med ændringen i naturopfattelsen og det naturvidenskabelige gennembrud. Dualismen antog en ny form. En organisk dualisme blev erstattet af en mekanisk. Naturen "døde", blev et objekt, man skulle undersøge, kontrollere og beherske. Naturen skulle systematisk udnyttes som råstof for den industrielle produktionsproces.

Den nye naturvidenskabelige opfattelse af naturen kom også til at smitte af på kvindesynet. Det kan ses hos den engelske filosof Francis Bacon (1561-1626), en af den moderne videnskabs fædre, der forbandt videnskab med øget kontrol. Kvinden skulle for ham i lighed med naturen betvinges, gøres til objekt og kontrolleres, så hun kunne aftvinges sine hemmeligheder og gøres til gavn. Den nye videnskab blev også opfattet som en dyrkelse af en speciel mandlig fornuft.

For en anden af tidens rationalistiske filosoffer franskmanden René Descartes (1596-1650) blev fornuft forbundet med en speciel abstrakt måde at tænke på, som ikke havde noget at gøre med

dagliglivet, hvor kvinder eksisterede. Deres handlinger og verden blev hermed afskåret fra at blive betegnet som fornuftig af tidens fremtrædende mandlige filosoffer. Men at mænd fik et andet syn på naturen og kvinder indebar imidlertid også, at de fik et andet syn på sig selv.

De begyndte nu også at tænke på sig selv som en maskine og undertvinge sig selv. Det ses hos den engelske filosof Thomas Hobbes (1588-1679), der gennemførte maskinbilledet ud i sin yderste konsekvens som en beskrivelse af mennesket. Manden begyndte at kontrollere og beherske sin krop og gøre sig til herre over sig selv i et forsøg på at tilkæmpe sig en fornuft.⁸

I det nye borgerlige samfund antog dualismen flere nye former. Samfundet blev nu klart opdelt i en offentlig politisk sfære og en privat familie-sfære, hvor det for liberalismen blev væsentligt at fastsætte grænser for den offentlige sfæres indgreb i den private sfære overfor den private ejendomsret. De to sfærer kom i meget høj grad til at definere de to køn og deres funktioner.

Mændene var formelt dominerende i begge sfærer, men familien var kvindens domæne, hvor der herskede en egen logik. De sociale relationer byggede i høj grad på følelser, hensyntagen og indleven i hinandens situation. Familiens mål var at sikre de fysiske og psykiske reproduktionsbetingelser for, at manden kunne sælge sin arbejdskraft og at ny arbejdskraft kunne skabes. Heroverfor stod så den offentlige sfære, der byggede på en helt anden logik, rationel forfølgelse af egeninteresser, distance, formel lighed og sikring af rettigheder.

Alle det borgerlige samfunds store politiske teoretikere, franskmændene Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), tyskeren Immanuel Kant (1724-1804) og tyskeren C.W.F. Hegel (1770-1831) foretog en skelnen mellem en privat og offentlig sfære og knyttede den til en kønsmæssig arbejdsdeling, hvor mændene entydigt stod for opgaverne i det offentlige, der var forbundet med den universelle fornuft. Det private var noget underordnet, noget ufuldendt og komplementært set i forhold til den offentlige sfære.

Industrisamfundets patriarkat og den gamle kvindebevægelse

Ændringerne i kvindernes placering i den samfundsmæssige produktionsproces er en afgørende faktor for forståelsen af ændringerne i kønsopfattelsen og kvindebevægelsens historiske udvikling.⁹

I de førindustrielle landbrugssamfund var produktionen i højere grad organiseret omkring relativt selvforsynende husholdninger og familier. For at eksistere måtte man tilhøre en gruppe, familie eller husholdning, idet flere menneskers arbejde var nødvendigt for at producere det nødvendige til livets opretholdelse. I den økonomiske proces havde kvinder deres særlige og integrerede plads både i produktions- og reproduktionsprocessen. En meget skarp kønsmæssig arbejdsdeling mellem produktion og reproduktion, som man finder i det senere borgerlige samfund, fandtes ikke i landbrugssamfundet.

Med overgangen til industrisamfundet blev de fleste kvinders stilling i det økonomiske liv radikalt ændret. De mistede deres centrale stilling i storfamiliens husholdning, og grunden til dannelsen af den moderne kernefamilie blev lagt. Produktion og reproduktion blev skarpt adskilt, og hermed blev den kønsmæssige arbejdsdeling også skærpet. Mange mænd blev tvunget til at blive lønarbejdere, og de gifte kvinder tog sig af reproduktionen i hjemmet.

Efterhånden blev lønnet børnearbejde anset for forkastelig, og lønnet kvindearbejde blev af mange kun anset for nødvendigt for ugifte. Det nye borgerligt inspirerede ideal om at hjemmearbejdende kvinder skulle hellige sig familien vandt også udbredelse langt ind i arbejderklassen. Men det betød også en opvurdering af omsorgsarbejdet, der ikke blot fik en fysisk karakter, men også i stigende grad blev af bevidst psykisk art. I stedet for et familielønsprincip i landbrugssamfundet gik man i industrisamfundet over til det, den norske historiker Ida Blom (1931-2016) har betegnet som et forsørgerlønsprincip. Mandens løn skulle nu dække reproduktionen ikke blot af hans egen arbejdskraft, men også reproduktionen af hans kones og deres børns. Men samtidig med at omsorgsarbejdet blev opvurderet, skete der også en begyndende overflytning af dette arbejde fra familien til forskellige former for offentlige institutioner i form af børneinstitutioner og alderdomshjem.

Den franske revolution i 1789 erklærede menneskene for politisk lige. Men mennesker var i første omgang kun velhavende mænd. Kvinder regnede man ikke med. Men den borgerlige revolutions universelt formulerede lighedsideal kom til at sætte dybe samfundsmæssige processer i gang. Den ene samfundsgroupe efter den anden krævede ligheden udstrakt til også at gælde dem på stadig flere samfundsmæssige områder.

I forrige århundrede opstod i alle højtudviklede samfund kvindebevægelser, der som mål på det politiske område satte en ligestilling af kvinder med mænd. Den ældste feminismes forståelseshorisont var liberal. Deres mål var at vise, at kvinder har det samme potentiale for fornuft som mænd.¹⁰ De tog udgangspunkt i kvinders offentlige politiske rolle, som samfundsborgere, hvor målet var at skabe ligeberettigelse, hvilket indebar en juridisk lighed mellem ægtefæller. Interessen for kvinders seksualitet i familieinstitutionen samt lønarbejderrollen var derimod ikke i fokus for deres opmærksomhed.

Tidligt i kvindebevægelsens historie opstod imidlertid også andre strømninger, der ikke lagde så meget vægt på frigørelsen i den politiske sfære, men derimod krævede frigørelse i den private sfære.¹¹ Det var bl.a. inspireret af den romantiske strømning, der vendte sig mod rationalismen.

Mennesket var ikke kun et rationelt væsen, men også præget af følelser og sanser, som måtte udvikles i et samspil med fornuften. Her mente man, at kvinder var noget særligt, og at det var vigtigt at fastholde forskellene mellem kønnene. Det, der hæmmede den kvindelige frigørelse, var en snærende patriarkalsk kultur, der hindrede kvindens udfoldelse sammen med manden. Den egentlige frigørelse blev især opfattet som personlig og måtte blandt andet ske igennem en udfoldelse af en reel kærlighed mellem kønnene. I denne del af kvindebevægelsen krævede man derfor især en frigørelse fra forældede kulturelle normer i den private sfære og forsøgte især at tilkæmpe sig en ny og mere selvstændig opfattelse af kvindeligheden.

Senere opstod også en kvindebevægelse i tilknytning til arbejderbevægelsen, der i højere grad havde øje for kvindernes særlige stilling som lønarbejdere, og hvor enkelte også så kvindernes stilling i husholdningsproduktionen som noget centralt. I arbejderbevægelsen så man kønsproblematikken med marxistiske og socialistiske samfundsbriller. Teoretisk var marxismen et alternativ til den liberalistiske metodiske individualisme, hvor mennesket blev set i et kollektivt behovs-, arbejds- og praksis-perspektiv. Men den klassiske marxistiske samfundsteori var i virkeligheden lige så kønsblind som den liberalistiske teori. Det var ikke alt arbejde og produktion, der blev indfanges i den marxistiske teori, men kun den "maskuline" del. Det særlige kvindelige husholdningsarbejde var usynligt.

Velfærdssamfundets opbrud i kønsarbejdsdelingen

I de skandinaviske velfærdssamfund skete der efter 1960 en afgørende forskydning i den kønsmæssige arbejdsdeling i samfundet.¹² Det viste sig ved en stærk stigning i gifte kvinders erhvervsfrekvens, og at flere kvinder fik en uddannelse. Den offentlige sektor ekspanderede kraftigt, og kvinder kom til at udgøre en meget betydelig del af den offentlige arbejdsstyrke specielt i social- og uddannelsessektoren. Det betød, at kernefamilien også undergik forandringer. Børnetallet faldt bl.a. som følge af nye præventionsformer. Kvindeidentitetens tilknytning til ægteskabet blev svækket og skilsmissehyppigheden steg. Afgørende for disse ændringer var ligeledes, at en voksende del af de omsorgsfunktioner, der tidligere blev varetaget i kernefamilien, blev overtaget af det offentlige i form af omsorg for børn i daginstitutioner og pleje af ældre på plejehjem. Økonomisk kunne den moderne familie kun klare sig ved hjælp af to indtægter, selv om mange erhvervsaktive kvinder kun ønskede og fik deltidsarbejde. Meget rammende er den moderne familie blevet betegnet som "to-indtægts-familien"¹³

Den nye situation skabte en række nye problemer og konfliktflader. Selv om det offentlige overtog noget af omsorgsarbejdet, der tidligere havde ligget i familien og var blevet varetaget af kvinderne, var der stadig noget tilbage. Den nye situation fremtvang behov og krav fra kvinderne om mænds deltagelse i familiens nødvendige omsorgsarbejde. At der langsomt blev udviklet en offentlig norm om mænds deltagelse i omsorgsarbejde ses af, at mænd faktisk fik mulighed for adgang til barselsorlov og pasning af børn i tilfælde af sygdom. Men det var en meget langsom ændring, der skete i retning af at ændre mændenes arbejde. Undersøgelser viser, at mænd kun i begrænset omfang tager del i husarbejdet på trods af den offentlige debat om opblødning af kønsrollemønstre. Kvinders stigende erhvervsfrekvens var altså ensbetydende med et stigende dobbeltarbejde, hvilket blev synligt i den offentlige debat og i samfundsforskningen i denne periode.

Den nye kvindebevægelses udviklingsfaser

Det er i den sammenhæng man skal forstå den nye kvindebevægelses gennemslag. Dens mål var ikke kun en kamp for formelle politiske rettigheder, selv om det også indgik.¹⁴ Bevægelsen startede i Danmark 1970-72 i tilknytning til ungdoms- og studenteroprøret med at kræve fri abort og ligeløn indført på arbejdsmarkedet. En gruppe af rødstrømper var meget aktive i kampagnen imod Danmarks tilslutning til EF i 1972, fordi det kunne betyde en forringelse af kvinders vilkår på en

række områder. Som de fleste andre nye sociale bevægelser startede den nye kvindebevægelse med en række markante aktioner, der markerede bevægelsen i offentligheden og definerede nogle nye politiske dagsordener.

Bevægelsen drejede imidlertid hurtigt i retning af at udvikle en særlig feministisk subkultur. Dannelsen af basisgrupper, hvor det blev anset for vigtigt at udvikle en bevidsthed om eget værd og erfaringer, blev dannet i mange sammenhænge. Derved blev etableret et større netværk, hvor en række nye sociale og kulturelle arrangementer og institutioner skød op f.eks. kvindehuse, kvindefestivaller, kvindeblade, krisecentre og udvikling af særlige kvindestudier i uddannelsessystemet. Målet var overalt at udvikle en ny kollektiv bevidsthed og viden om det særlige, værdifulde og samtidig undertrykte i kvinders forskelligartede tilværelse.

Men det ville dog være forkert udelukkende at betegne den nye kvindebevægelse som især en kvindekulturbevægelse. Store dele af bevægelsen havde også en mere politisk dimension. Bevægelsens krav havde to retninger: 1. Krav om sikring af bedre samfundsmæssig reproduktion. 2. Krav om egenkontrol over livsbetingelserne.¹⁵

Eksempler på det første har været bevægelser for forbedrede forhold på daginstitutionsområdet, der i høj grad har været præget af kvinder. Disse bevægelser har ikke direkte opfattet sig som del af kvindebevægelsen, men har lignet almindelige pressionsgrupper, der arbejder for at få ændret nogle politiske beslutninger. Eksempler på den anden type er de krav, der er blevet formuleret i de kvindekulturelle sammenhænge om skabelse af særlige institutionelle sammenhænge, der kan sikre at kvinder i højere grad får en egenkontrol over deres forhold.

Den køns-separatistiske tendens, hvor man udviklede kimene til en modkultur, aftog efterhånden. Bevægelseskarakteren i den nye kvindebevægelse blev i 1980'erne svækket. Der indtraf en afmatningsfase, som der sker med alle bevægelser. Den skete samtidig med en differentiering og begyndende institutionalisering. Kvindestudierne ved universiteterne blev integrerede dele af de normale universitetsstudier. Krisecentrene blev mere eller mindre dele af det etablerede sociale system. Der blev oprettet kvindebiblioteker og -museer, der vandt offentlig anerkendelse og blev nye forgreninger i det almindelige kulturelle institutionssystem. Og i nogle politiske partier (SF, VS og SD) opnåede kvinderne at få indført en kønskvotering. Institutionaliseringsen kan ses som en

naturlig og nødvendig udvikling, for at bevægelsen kunne sætte sig mere varige spor og præge den fremtidige samfundsudvikling på nye måder. For nogle af bevægelsens ledere var det meget bevidst at skabe nogle mere permanente identifikationspunkter og platforme, der kunne få en central betydning for fremtiden, når mere spontane bevægelser igen opstod med udgangspunkt i kvinders livsforhold.

Det var ikke kun den nye kvindebevægelse der var skyld i mobiliseringen af kvinder i politisk sammenhæng. Generelt skete der med de nye sociale bevægelser en "feminisering af politikken" forstået således, at der blev skabt nogle nye politiske organisationsformer, der i højere grad passede til kvinder.¹⁶ Græsrodsformen svarede i højere grad til kvindelige erfaringer og måder at tackle problemer på, hvilket var baggrunden for, at den organisations- og mobiliseringsform i meget højere grad end de traditionelle politiske kanaler var i stand til at tiltrække kvinder.¹⁷

Nye feministiske forståelsesformer

Et af de nye træk ved kvindebevægelsen var, at der opstod nye feministiske forståelser af den kvindelige undertrykkelse, der gjorde op med de store samfundsteorier i industrisamfundet.¹⁸ Hvor liberalistiske og marxistiske feminister tenderer til at gå ind for en kønsneutralitet, udviklede der sig i den nye kvindebevægelse nye radikale og socialistiske feministiske forståelser, der gik ud fra, at køn strukturerer ethvert aspekt af virkeligheden.

De radikale forståelser vandt især udbredelse blandt dele af kvindebevægelsen i USA og tog især sit udgangspunkt i kvinders stilling som mødre og mere generelt deres seksuelle stilling i familie og samfund. Det var indenfor denne tradition, man forsøgte at formulere en patriarkatsteori, hvor man knyttede an til den romantiske idetradition og satte det kvindelige op som noget, der havde en særlig værdi. Nogle radikale feminister kom derved til at vende det patriarkalske tydningsunivers på hovedet. I stedet for en dualisme med de mandlige værdier øverst blev skabt en dualisme med de kvindelige værdier øverst, og man tenderede til den samme biologiske determinisme, som fandtes i den patriarkalske ideologi.

I Skandinavien kom en socialistisk feministisk forståelsesform til at dominere i mange miljøer. Den var et forsøg på at skabe en syntese af den radikale feminisme og marxismen og at kæde kampen

imod kapitalismen sammen med kampen mod patriarkatet. Det var således inden for denne strømning, man fandt forsøg på en revision af den tyske filosof og økonom Karl Marx' (1818-1883) begreber om arbejde og reproduktion.¹⁹

Reproduktion betyder genskabelse af produktionsforudsætningene for, at en produktion kan fortsætte med at finde sted. Et karakteristisk træk ved kapitalismen er, at arbejdskraften er en vare. Den må hele tiden reproduceres, eller man kunne også sige, at den må produceres som en hvilken som helst anden vare. Og det der sker i lønarbejderfamilierne under kapitalismen er, at arbejderkvinderne igennem husholdnings- og omsorgsarbejdet producerer den mandlige arbejdskraft og skaber forudsætningerne for at nye arbejdskraft kan blive solgt i fremtiden ved at føde børn og opdrage dem. Husholdningsarbejdet, som traditionelt ikke har haft en plads i den marxistiske økonomiske teori, får i denne nye forståelse en central værdiskabende position i det samfundsmæssige total kredsløb. Uden den stadige produktion af varen arbejdskraft, ville kapitalismen bryde sammen.

De socialistiske feminister antog derfor, at køn er en fundamental kategori. Den biologiske reproduktionsproces skaber nogle grundvilkår, som får sociale konsekvenser. Men man forsøgte samtidig at være historisk specifik. Man kan derfor sige, at der i den socialistiske feminisme lå et opgør med teoritraditioner, der kun lagde vægt på én grundfaktor i skabelsen af kvinders undertrykkelse. Det nytter ikke at stirre sig blind på en enkelt af dimensionerne i kvinders liv, som lønarbejdere, mødre eller politiske borgere. Det er ikke nok at ændre kvinders arbejde, familiemønstret eller deres politiske stilling. Det må ses og ændres i en sammenhæng.

Moderne kvinders rolle-konflikter

Velfærdssamfundet har været karakteriseret ved både en øget statsliggørelse og en øget markedsføring af sociale relationer, hvilket har klemte det civile samfund, de sociale relationer, der bygger på en selvregulering af behov og en gensidighed.²⁰ Alle samfundsmedlemmer er blevet præget af denne forskydning mellem samfundets forskellige sfærer i efterkrigstiden. Men kvinderne har mærket den mere dramatisk, fordi de er mere solidt forankret i alle tre sfærer og derfor mere intenst har oplevet modsætningerne og konflikterne mellem de tre sfæres forskellige styringsprincipper.

Moderne kvinder har tre helt forskellige roller: 1. De er mødre i en familie, og derudover ofte dem, der skaber og vedligeholder familiens sociale netværk. 2. De er lønarbejdere på et arbejdsmarked. 3. De er almindelige politiske samfundsborgere.²¹

Historisk har velfærdssamfundet skabt en vis forbedring af kvinders samfundsmæssige stilling. Afhængigheden af manden i familien er blevet mindre, ved at et voksende antal kvinder har opnået den frihed, det giver at være lønarbejder. Og på arbejdsmarkedet og som politiske samfundsborgere er der skabt en større formel lighed på mange måder. Endelig er der sket en beskedent forbedring i den politiske repræsentation i parlamentariske forsamlinger. Men varetagelsen af samfundets omsorgsrelationer er i mange tilfælde blevet klempt, og en kønsmæssig ligestilling i varetagelsen af disse helt centrale samfundsmæssige opgaver er stadig meget skæv.

Synliggørelsen af dette problem kan man især takke kvindeforskningen for. Og det er også her man har koblet løsningen af dette problem sammen med andre væsentlige samfundsproblemer. Karakteristisk for kvindeforskningen har været, at man har tænkt løsningen af velfærdssamfundets forskellige problemer ud fra det civile samfund, samtidig med at man har forsøgt at fremlægge utopier for, hvorledes man kan integrere de forskellige samfundsmæssige sfærer på nye måder.

Venskab og kærlighed som grundlag for social organisering

I det civile samfund gælder andre handlingsregler og logikker end for handlinger på markedet og i staten. Sådanne relationer er gensidige, skaber følelse af enhed og er mere totale end andre samfundsmæssige relationer. De står i modsætning til de mere kontraktmæssige relationer, som er typiske for markedet og de tvangsmæssige relationer, som er karakteristisk for visse statslige handlinger.

For at sociale relationer i familien og venskabsrelationer kan fastholdes og udvikles, må de være præget af en anden etik end den instrumentelle, utilitaristiske, som er gældende i markedsrelationerne. De må bygge på sympati, selvforglemmelse, eller kærlighed.

Flere feminister har netop fremhævet de kvaliteter, der ligger i familien i modsætning til andre samfundsmæssige institutioner. Her ligger en delvis nyvurdering af familiens samfundsmæssige betydning.²²

Hvor tidligere feminister især har været opmærksom på familieinstitutionens undertrykkende og for kønsarbejdsdelingen konserverende rolle, har flere moderne feminister fremhævet familiens og det civile samfunds andre organisationsprincipper som grundlag for at tænke en omorganisering af samfundet. Det viser, at familien historisk er en meget modsætningsfyldt institution, som både kan få samfundsbevarende og samfundsændrende funktioner.

Det er bl.a. kvindeforskningens fortjeneste, at der er sket en synliggørelse og diskussion af omsorgs- og kærlighedsrelationers betydning for menneskers liv i den moderne samfundsforskning. I betragtning af, at venskab og kærlighed udgør det mest vitale stof og energi for ægte sociale relationer, er det meget påfaldende, hvor lidt denne type af sociale relationer er beskrevet og analyseret i samfundsvidenskabens historie.²³

Venskab er for de fleste mennesker en meget vigtig del af deres liv. Det er de øjeblikke af sociale relationer, hvor de føler lykke. Den italienske sociolog Francesco Alberoni (1929-),²⁴ der er en af de få sociologer, der har foretaget en nærmere analyse af venskab og kærlighed som sociale fænomener, betegner det som en intensiv form for socialt samvær, der baserer sig på selvforglemmelse og uselvviskhed, hvor man behandler andre som mål i sig selv og ikke midler til at opnå et mål. I den forstand bryder det radikalt med den utilitaristiske logik. I venskabet følger man love for adfærd, der ellers ikke præger samfundet. Han kalder det derfor også en "etisk ø i en verden, der ellers er præget af nyttemoral og alles kamp mod alle". Venskab og kærlighed opstår naturligt og spontant. Det er en type af sociale relationer, man ikke kan planlægge og styre. Hvad man derimod kan, er at skabe nogle rammer, der kan virke befordrende for, at mennesker i deres dagligliv får flere alsidige kontakter og muligheder for at knytte venskaber f.eks. omkring løsningen af fælles reproduktionsproblemer.

Omsorgs-Interesser

Men kvindebevægelsen har i forbindelse med synliggørelsen af organisationsprincipperne i det civile samfund også været med til at problematisere og revidere brugen af en række traditionelle økonomisk-politiske begreber. Det gælder f.eks. interessebegrebet.²⁵ Det er traditionelt blevet

defineret i forhold markedet og/eller staten, hvor kvindeforskere har tilføjet en kønsdimension med udgangspunkt i menneskelige omsorgsrelationer.

Interessebegrebet liberalistisk forstået er knyttet til en forståelse af menneskelig adfærd, som værende individualistisk, egoistisk og rationel på det økonomiske og politiske plan. I marxismen er der som følge af en kritik af den individualistiske liberalisme udviklet et objektivt interessebegreb, der knyttes eksklusivt til samfundsklasserne. Objektive interesser har et strukturelt udgangspunkt, og adskiller sig fra de subjektive erkendte interesser.

Interessebegrebet, som det er blevet udformet både i liberal og marxistisk samfundsteori, har fået indbygget en "mandlig" værdi, idet det bygger på en bestemt individualistisk eller kollektivistisk egoistisk ekspansiv adfærd. Mænd opdrages til at have interesser, og kan kun klare sig, hvis de opfører sig interessebevidste, mens dele af kvinders liv vanskeligere lader sig indfange under en snæver interessesynsvinkel. Selv om der i familien opstår forskellige typer af konflikter, er det ikke altid hensigtsmæssigt at bruge interessebegrebet i en traditionel betydning for disse konflikter. Her opstår konflikter mellem forskellige typer behov.

I nogle sammenhænge kan det derfor være hensigtsmæssigt i stedet for interessebegrebet at bruge behovsbegrebet, fordi det i højere grad indfanger ønsker og følelser på et tidligere og mere diffust grundlag. Interesser bør derimod forbindes med den type af behov, der er anerkendte og offentligt diskuterede.

At et traditionelt interessebegreb ikke er anvendeligt til at indfange kønsmæssige modsætninger, og at det i nogle henseender kan være hensigtsmæssigt herudover at benytte et behovsbegreb, betyder imidlertid ikke, at man skal forkaste interessebegrebet. Det skal snarere udvikles. Det er f.eks. gjort af den norske kvindeforsker Beatrice Halsaa (1947-),²⁶ der meget frugtbart anlægger nogle betragtninger om benyttelsen af et objektivt interessebegreb for alle kvinder uanset deres sociale position. Hendes revision af interessebegrebet hænger tæt sammen med en udvidelse af arbejdsbegrebet.

I det øjeblik man får synliggjort og begrebsliggjort kvinders arbejde, får man også en anden og udvidet opfattelse af deres interesser. Det marxistiske klasseinteressebegreb bygger på det (især

mandlige) arbejde i produktionen, hvor de forskellige typer af reproduktionsarbejde ikke giver anledning til en særlig interessedannelse, der kan gå på tværs af klasseinteresserne. Halsaa's udgangspunkt for at tale om særlige kvindeinteresser er kvinders særlige arbejde. Hun skelner mellem det faktiske kvindearbejde og det principielle kvindearbejde.

Det faktiske kvindearbejde består blandt andet af forskellige former for omsorgsarbejde. Det er en omsorg overfor de samfundsmedlemmer (f.eks. børn, syge og gamle), som ikke kan tage vare på sig selv. Et arbejde, som er asymmetrisk i den forstand, at det ikke bygger på et jævnbyrdigt forhold mellem, giver og modtager. Der findes imidlertid også et omsorgsarbejde, som i princippet er symmetrisk. Det er det, der indebærer omsorg for hinanden i parforhold, ægteskab, familien og arbejdspladsen, en personlig service, som oftest bliver udført af kvinder.

I forhold til det faktiske kvindearbejde definerer Halsaa så noget, hun kalder det principielle kvindearbejde, som hun også hæfter betegnelsen fødselsarbejde på. Det indeholder arbejdet omkring graviditet, fødsel og amning, og kan kun udføres af kvinder. Det er samfundsmæssig nødvendigt og danner grundlag for skabelsen af, det hun kalder objektive kvindeinteresser.

Forskellen mellem faktisk og principielt kvindearbejde går altså på, om arbejdet principielt kun kan udføres af kvinder. Det faktiske kvindearbejde udføres i vores samfund hovedsagelig af kvinder, men det kan også udføres af mænd. Det giver også anledning til skabelse af nogle objektive kvindeinteresser. Men disse interesser omfatter ikke nødvendigvis alle kvinder og kan i princippet også omfatte mænd.

Med kvinders stigende rolle på det formelle arbejdsmarked har kvinder fået en objektiv interesse i tilvejebringelse af så gode børnepasningsfaciliteter som muligt. Både i Danmark og Sverige er disse interesser til en vis grad blevet tilgodeset i form af en væsentlig udbygning af daginstitutionerne igennem de sidste 20 år. Nogle kvindeforskere har set det som en udvidelse af det sociale medborgerskab. Retten til at få sine børn passet igennem offentlige foranstaltninger er blevet en kollektiv rettighed, omend den stadig er skrøbelig og omdiskuteret.

Hverdagslivsperspektivet

Kvindeforskningen har igennem synliggørelsen af husholdnings- og omsorgsarbejdet bidraget til en fornyelse af reproduktionsbegrebet. Det er traditionelt blevet opfattet som et snævert økonomisk begreb, som værende at skabe ny arbejdskraft. Men det må også ses som en social proces, en genskabelse af sociale relationer og meningssammenhænge, og det vedrører ikke kun husholdnings- og omsorgsaktiviteter i familien, men omfatter også de boligmæssige omgivelser, samt hele sektoren for pleje, omsorg og uddannelse, hvorfor nogle kvindeforskere har talt om en reproduktionssektor i samfundet.²⁷

I spørgsmålet om, hvorledes man nedbryder sfærerne i samfundet, nedbryder kønsarbejdsdelingen og forsøger at integrere produktion og reproduktion, har har nogle kvindeforskere foreslået, at man anlægger et helt nyt perspektiv, der ophæver den dualistiske sprogbrug, produktion - reproduktion.²⁸

I praksis og i selve sprogbrugen er produktion blevet opfattet som primær i forhold til reproduktion. Det må ophæves både i teori og praksis. De må ses i en helhed, som påvirkende hinanden gensidig. Og det sker, hvis man anlægger et "hverdagslivsperspektiv". Hvor man med produktions- og reproduktionsbegreberne ser samfundet "fra oven", ser man med hverdagslivsperspektivet det "fra neden", hvor mennesker optræder som handlende subjekter.

Denne nye synsvinkel synes umiddelbart at føre til en ny dualisme mellem struktur og hverdagsliv. Men det kan man komme ud over ved at operere med et mellemniveau, der forståelsesmæssigt etablerer forbindelsen mellem individer og strukturer og praktisk-politisk etablerer en arena for skabelse af et nyt hverdagsliv, der ikke som det nuværende befinder sig i en kønsmæssig splittet tilstand mellem en bolig-, omsorgs- og arbejdssfære. Ved at skabe overlapninger mellem de tre sfærer (stat, marked, civilt samfund) skabes et mellemniveau for kollektiv lokalt husholdningsarbejde, omsorg, produktion og forvaltning.

Det kan føre til skabelsen af helt nye økonomiske, politiske og forvaltningsmæssige sektorer, der befinder sig mellem det offentlige, de private virksomheder og husholdningerne (familierne). Med etableringen af et sådant mellemniveau overskrides den dualistiske tænkning og organisering, og det sker "fra neden" ud fra et omsorgsperspektiv.

Opgør med kønsdualismen

I den nye kvindebevægelse har der hele tiden ligget gemt en del problemer og konflikter, som mere generelt er udtryk for problemer i hele alternativbevægelsen og forsøgene på alternativ tænkning. Mange feministers mål forekommer på en gang selvindlysende, uklart og ufuldstændigt. Negativt synes det let nok at definere, hvad kvindebevægelsen er imod. Det er et patriarkalsk samfund med undertrykkende kvindebilleder og normer. Det er kvinderollen med et liv i afhængighed og underordning under manden, et liv i omsorg for mand og børn og uden aktiv deltagelse i et større samfundsmæssigt fællesskab. Mange er også enige om, at politisk og økonomisk ligestilling med mænd er nødvendige og vigtige delmål at kæmpe for.

Men hvad ligger der mere positivt i den nye kvindebevægelses krav om frigørelse? Frigørelse til hvad? Det synes at være et problem for alle alternative sociale bevægelser og ikke specielt for kvindebevægelsen, at de er nødt til at opstille nogle mere positive utopier, hvis de skal vinde større tilslutning. Den historiske erfaring viser også, at det på engang er vanskeligt og farligt at opstille positive modbilleder. Det er vanskeligt at tegne utopier, der har en tilstrækkelig realitetsbinding. Og det kan være farligt at koncentrere sig om forestillinger om, hvorledes verden kunne være indrettet i forhold til at forholde sig til, hvorledes verden faktisk fungerer.

Dele af den nye kvindebevægelse har været præget af den samme dualistiske kønstænkning som den gør op med, hvilket er problematisk. Hvad er alternativet til patriarkatet? Dualistisk set er det modsatte af patriarkatet et matriarkat. Psykoanalytisk set kan det ses som en arketype, der udspringer af menneskets ubevidsthed eller fra det ubevidste.

I enhver kultur vil der finde en kamp sted mellem en patriarkalsk og en matriarkalsk kultur. I en sådan jungsk inspireret psykoanalytisk fortolkning, kan dele af den nye kvindebevægelse ses som udtryk for forsøg på genoplivning af en matriarkalsk kultur. Det ses i forskellige former for dyrkelse af det særlige kvindelige, det okkulte, en frugtbarhedsdyrkelse og en beundring af de "svage værdier". Det kan ses som en naturlig proces og fase for undertrykte grupper i deres bestræbelser for at komme til bevidsthed om deres eget værd. Men det er også en farlig tendens, fordi en

bevægelse, der fremhæver sit egen moralske merværd i forhold til andre grupper af mennesker, derved kommer til at undergrave grundlaget for sin egen frigørelse.

I dele af kvindebevægelsen har man talt om kvindelige værdier, uden at det altid er blevet præciseret, hvad de bestod i?29 Er de mere værdifulde end andre værdier (mandlige?), og er det kun kvinder, der besidder sådanne værdier? Det har ikke altid været klart.

Sociologiske undersøgelser af mænds og kvinders syn på moral og etik har faktisk vist en kønsforskel. Kvinder tænker generelt mere i omsorg og opretholdelse af mellemmenneskelige relationer, mens mænd tænker mere individualistisk i rettigheder og pligter. Nogle har i den forbindelse talt om, at en kvindelig omsorgsetik stod overfor en mandlig rettighedsetik. Ud fra en sådan konstatering af nogle empiriske forskelle, kan man imidlertid ikke slutte, at der findes nogle specielle kvindelige værdier, en kvindelig moral, som er en mandlig overlegen. Det er en kendsgerning, at de dominerende moralske holdninger i samfundet er præget af en individualistisk rettighedsorientering, og at omsorgsaspektet i moralen er undertrykt. Men lige så farlig som en ensidig mandlig dominans i dag er, lige så farlig kan en ensidig kvindelig dominans være. En ensidig dyrkelse af alle menneskelige egenskaber er farlig. Således kan en dyrkelse af følelsen og det følelsesmæssige meget let blive til føleri og sentimentalitet, hvis følelse og intellekt ikke forbindes.

I den nye kvindebevægelse findes imidlertid også væsentlige strømninger, der har gjort op med den kønsdualistiske tænkning og fremlagt strategier og utopier, der overskrider en sådan tænkning.

Den norske kvindeforsker Beatrice Halsaa³⁰ har således som led i forsøget på at opstille, det hun kalder en feministisk utopi foreslået, at man i samfundsanalyser i stedet for at skelne mellem to former for rationalitet, en nytte-rationalitet sat op overfor en ansvars-rationalitet, der samtidig bliver forbundet med en kønstænkning, også begynder at tale om en tredje form for rationalitet. Det er en skabende rationalitet, hvis udgangspunkt er fantasier, og som især viser sig i forskellige former for kunst. Fornuft og følelse samvirker med intuition og fantasi, og det er netop dette tredje element, der gør, at man kan overskride dualismen og hermed også den dualistiske kønstænkning.

På dansk grund har kvindeforskningspioneren Nynne Koch (1915-2001)³¹ givet en dybtgående idéhistorisk analyse af årsagerne og facetterne i den vestlige kønsdualistiske tænkning. Hun kæder det sammen med dominerende tendenser i hele den vestlige filosofi, et bestemt syn på natur og menneske. Hun er et eksempel på en af de få, der har forsøgt at formulere en meget nuanceret positiv kønsutopi og samfundsutopi med androgyne træk. Det betyder, at alle definerede egenskaber ses som menneskelige egenskaber, og ingen tilskrives udelukkende ét køn.

Mandligt og kvindeligt er ikke skarpt adskilte, og der findes mange flere tværkønslige fænomener, end de fleste normalt tror. Programmatisk formulerer hun det således: “Alle levende organismer i universet, herunder mennesket har deres livsytringer og karakteristika spredt over et stort, udifferentieret kontinuum, hvor de elementer, der kaldes menneskelige ikke er skarpt adskilt fra de elementer, der henføres til andre levende organismer. Eller kortere sagt - hverken mand eller kvinde, men menneske og natur”.

I opgøret med dualismen ligger også, at man må acceptere og forholde sig til det mandlige. En kvindefrigørelse kan ikke ske uden en samtidig frigørelse af mænd. En svaghed i store dele af køns- og kvindediskussionen har været “den glemte mand”. Uden en afklaring og forholden sig til hvad maskulinitet og mandlighed er både i en negativ og positiv forstand, må det egentlig være umuligt at fremlægge en samfundsmæssig utopi med en kønsmæssig ligestilling og ligestilling.³²

Når mandligheden ikke er blevet problematiseret i samme omfang som kvindeligheden hænger det selvfølgelig først og fremmest sammen med, at der hersker en form for “hegemonisk maskulinitet” i samfundet, der betyder, at mænd i en række sammenhænge opnår en automatisk, kulturel belønning i forhold til kvinder, alene i kraft af at de er mænd. Mandebevægelsen har også i forhold til kvindebevægelsen været helt marginal. I kvindebevægelsen blev det mandlige nærmest defineret kontrastiv, som det kvinder ikke var, og som noget, der flød sammen med samfundets magtstruktur. Mandlighed blev af nogle næsten udelukkende set som noget defekt, noget negativt.

Nye kvinde- og mands-typer

Psykoanalytisk inspirerede forståelsesformer har været med til at give en mere nuanceret kønsopfattelse. Der findes kun ét menneske, men to køn, som vi alle er delagtige i, selvom vi alle

udadtil fremtræder som enkønnede. Vi har alle dele af modsatkønnetheden i os, hvilket både giver problemer og muligheder for at overskride et snævert enkønnet oplevelsesunivers.

Begge køn har med den kvindelige norske filosof Nina Karin Monsens (1943-) ord sit janusansigt.³³ Begge køn har både et godt og et ondt ansigt. En matriarkalsk kultur er ikke uden videre overlegen en patriarkalsk.

Set i det perspektiv kan man se det opbrud i kønsroller som bl.a. ungdomsoprøret og den nye kvindebevægelse var udtryk for som udtryk for en mere dybtgående ændring i kønsforholdene i den vestlige kultur. Det gør bl.a. den kvindelige psykoanalytiker Pia Skogemann (1949-), der formulerer det således:³⁴ “Bag ungdomsoprøret og kvindefrigørelsens eksplosion i 1960’erne skjuler der sig stærke kollektive kræfter, som endnu er i sin vorden. Ikke generationen selv, som efterhånden er modne mennesker, men arketyper bag ungdomsoprøret, repræsenterer åndens fornyelse. Det er tidsalderen selv, som går på hæld, og disse brydninger dybt i det ubevidste skaber mange neuroser i de enkelte individer”.

Skogemann formulerer målet som værende at udvikle og blive bevidst om sin egen modsatkønnethed, at udvikle animus i kvinden og anima i manden, at udvikle det mandlige i kvinden og det kvindelige i manden.

Herved overskrides dualismen, og der udvikles en syntese af mandlige og kvindelige værdier. Herved opstår netop nye typer af kvinder og mænd. Nina Karin Monsen kalder det den kvindelige kvinde (i modsætning til den kvindeagtige). Hun er udadrettet og selvstændig og står i forhold til samfundet og deltager i dets konflikter, men hun er samtidig nærværende, ydmyg og har en omsorgsfuld holdning til andre mennesker. Til denne kvindetype svarer idealtypisk den mandlige mand (i modsætning til den mandfolkeagtige). Han har kontakt med sit følelsesliv og er i stand til at knytte venskaber med kvinder og tage vare på andre, og han tager udgangspunkt i det personlige i hans engagement i større fællesskaber.

I den Jung inspirerede psykoanalytiske forståelse ligger en beskrivelse af den moderne mands krise og mulighederne for udvikling af en ny mandlighed. Den danske psykoanalytiker Ole Vedfelt (1941-)³⁵ har parallelt med Pia Skogemanns beskæftigelse med udviklingen af en ny kvindelighed,

beskrevet den nye mand, der forholder sig til sine kvindelige sider. Ifølge Vedfelt bærer denne følsomme, kreative type en masse forvandlings- og fremtidsmuligheder i sig, som vores kultur kan bruge i en fornyelsesproces. Udviklingen af det kvindelige er imidlertid ikke nogen enkel proces.

Kvindeligheden i manden har både en positiv og negativ side, og kun i det omfang, at kvindeligheden forbindes med en genvunden mandlig selvtilid, vil det kvindelige give sig udtryk i en personligheds- og bevidsthedsudviklende proces.

En sådan synsvinkel peger på behovet for at kvindeforskningen i fremtiden i meget højere grad forbindes med en forståelse af maskuliniteten, og at målet må være skabelse af en egentlig kønsforskning, der som emne har afdækning af begge køns historie, liv og problemer. Det vil kunne forhindre de dualistiske og farlige tendenser til snæversyn og separatisme omkring kønnene.

Den fremtidige strategi

I forsøget på at komme ud af den erkendelsesmæssige dualitetstænkning omkring køn ligger også et opgør med en enten-ellertænkning omkring strategispørgsmålet. Hvad skal kvinderne satse på for at kunne frigøre sig? Besvarelsen af det spørgsmål er selvfølgelig tæt sammenhængende med det analyseperspektiv, man har anlagt.

Kvindeundertrykkelsen har sammenhæng med de politisk-statslige strukturers funktionsmåde, den har sammenhæng med kvinders stilling på arbejdsmarkedet som lønarbejdere, og den har sammenhæng med forholdene i familien og den socialisering, der foregår her. Endelig har den sammenhæng med de arketyperiske billeder omkring kønnene, som alle er præget og fanget af.

Parolen må selvfølgelig være, at man skal sætte ind over en bred kam for at fremme en frigørelsesproces, da undertrykkelsesformerne og mekanismerne hænger sammen. Det dilemma, man ofte har diskuteret, har været, om man skulle satse på at forbedre kvinders økonomisk-politiske vilkår, eller man skulle satse på at opbygge en kvindekulturel selvidentitet og herudfra opbygge nogle magtpositioner. Spørgsmålet er naturligvis ikke et enten-eller, men et både-og. Det er da også bredt erkendt af mange i kvindebevægelsen. Den må både være kultur- og magtorienteret.

Problemet har ofte været, at den sjældent har fremholdt begge strategier i en samtidig spænding,

men at bevægelsen konjunkturmæssigt har været præget af enten den ene eller anden strategi. Den gamle kvindebevægelse tenderede til at blive en almindelig interesseorganisation uden en markant kulturorientering, mens den nye kvindebevægelse i perioder har været helt domineret af kulturorienterede strømninger, og nogle gange afvist enhver form for magtpolitisk strategi.

Kvindebevægelsen vil måske i næste fase af sin udvikling vinde ny og større udbredelse, hvis den i højere grad allierer sig med andre dele af de nye sociale bevægelser, der arbejder med beslægtede problemer. Det gælder mandebbevægelsen og f.eks. miljøbevægelsen. Kvindebevægelsens værdier og synsvinkler vil vinde større udbredelse, hvis de mere organisk blev koblet sammen med udviklingen af nye forståelsesformer indenfor andre felter. En øget bevidsthed og hensyntagen til naturen i alle dens former betyder indirekte også en styrkelse af de såkaldte kvindelige værdier og den kvindelige livsverden. En åbning af videnskaberne for nye holistiske synsvinkler og metoder åbner op for, at det kvindelige tydningsunivers bliver anerkendt. Endelig kan en større etisk bevidsthed om, hvordan man beskytter og nærer liv ikke undgå at trække på specielle kvindelige erfaringer og betyde, at mange kvinders arbejde bliver mere synligt og anerkendt.

Noter

1. Inglehart, 1971
2. Togeby, 1989
3. Koch, 1977
4. Koch, 1983
5. Koch, 1977, Thielst, 1978
6. Thielst, 1978
7. Merchant, 1980
8. Flax, 1983
9. Blom, 1985
10. Jaggar, 1983
11. Vogel, 1986
12. Borehorst og Siim, 1984
13. Blom, 1985
14. Dahlerup

15. Ann-Dorte Christensen, 1986
16. Halsaa, 1986
17. Togeby, 1984 og 1986
18. Jaggar, 1983
19. Geertsen, 1982
20. Hviid Nielsen., 1986 a
21. Siim, 1987
22. Peterson, 1985, Siltanen og Stanworth, 1984
23. Sorokin, 1950 og 1954
24. Alberoni, 1984
25. Jonasdottir, 1985
26. Halsaa, 1987 a
27. Liljeström, 1982
28. Nord, 1987 s. 61
29. Larsen, 1986
30. Halsaa, 1987
31. Koch, 1979
32. Bengtsson, 1987
33. Monsen, 1985, Neumann, 1972
34. Skogemann, 1984 s. 107
35. Vedfelt, 1985

Litteraturliste

Alberoni, Francesco, (1984), Venskab, Informations Forlag.

Bengtsson, Margot og Jonas Frykman (1987), Om Maskulinitet. Mannen som forskningsprojekt. Delegationen for Jämställdhetsforskning. Rapport nr. 11. September.

Blom, Ida (1985), Nødvendig arbeid -skiftende definisjoner og praktiske konsekvenser. Historisk Tidsskrift nr. 2. Oslo.

Flax, Jane (1983), Political Philosophy and the patriarchal unconscious: A psychoanalytic perspective and epistemology and metaphysics. Sandra Harding and Merriell B. Hintikka (eds.) Discovering Reality. D. Reidel Publ. Com. London.

Geertsen, Kirsten (1982), Arbejderkvinder i Danmark, Vilkår og kamp 1924-39, SFAH.

Nielsen, Torben Hviid, (1986a), Stat, civilt samfund og marked - i det industrielle og det post-industrielle scenario, Velfærdsstaten i krise bd. 2, CVS, Gløder nr. 9, Aalborg Universitetscenter.

Jaggar, Allison (1983), Feminist politics and human nature. The Harvester Press. Sussex.

Jonasdottir, Anna (1985), Kvinnors interessen och andra värden. Kvinnovetenskaplig tidskrift nr. 2.

Halsaa, Beatrice (1987), Fragmenter til en feministisk utopi. Paper til VIII. Nordiske statsvetenskabskongres. København 1987.

Halsaa, Beatrice (1987a), Har kvinnor gemensamma interessen? Kvinnovetenskaplig tidskrift nr. 4.

Inglehart, Ronald (1971), The silent Revolution in Europe: Inter-Generational Change in Post-Industrial societies. American Political Science, Review“vol.65, pp. 991-1017.

Koch, Nynne (1977), Feminologisk idehistorie, Kvindestudier 1. Fremad.

Koch, Nynne (1979), Hvorfor kvindehad? Kvindestudier 3. Delta.

Koch, Nynne (1983), Tydningsuniverser M/K - indledning. Kvindestudier 7.

Larsen, Svend (1986), Kvindelige værdier. Philosophia nr. 3-4.

Liljeström, Rita (1982), Planning and organizing alternatives stemming from the sphere of Reproduction. *Acta Sociologica* (15).

Merchant, Carolyn (1980), *The Death of Nature, Women, Ecology, and the Scientific Revolution*. Haper & Row Publ. San Francisco.

Monsen, Nina Karin (1985), *Jomfru, mor eller menneske? Feministisk filosofi, Klitrose*.

Monsen, Nina Karin (1987), *Skeptisk feminisme*. *Nytt Norsk tidsskrift* nr. 3.

Neuman, Eric (1972), *The Great Mother. An analysis of the Archetype*. Princeton Bollingen.

Nord 1987: 61 (1987) *Veier til det nye hverdagslivet. Om integrering av hverdagslivets oppgaver på et mellomnivå*. Av forskningsgruppen for det nye hverdagslivet. Nordisk Ministerråd.

Peterson, Abby (1985): *The revolutionary potential of the "private"; A Critique of the Family as revolutionary force position*. Paper.

Siim, Birte (1987): *Towards a feminist rethinking of the welfare state*. Anna Jonasdottir and Kathy Jonas (eds.): *The political interest of Gender: Developing theory and research with a Feminist Face*, Sage Publ.

Siltanen, Janet and Michelle Stanworth (1984): *The Politics of Private women and Public Man, Theory and society* 13.

Skogemann, Pia (1984) *Kvindelighed i vækst. Voksne kvinders udvikling set ud fra C.G. Jungs psykologi*. Lindhardt og Ringhof.

Sorokin, P.A. (1950), *Altruistic love: A study of American "Good Neighbors" and Christian Saints*, Boston, Beacon.

Sorokin, P.A. (1954), *The Ways and Power of Love*, Boston, Beacon.

Thielst, Peter (1978): Den kønspolitiske tænkning. Gyldendal.

Togeby, Lise (1989): Politiseringen af kvinder og kvindespørgsmålet i To folketingsvalg red. Jørgen Elklit og Ole Tonsgård. Politica.

Vedfelt, Ole (1985): Det kvindelige i manden. En beskrivelse af den moderne mands psykologi. Gyldendal.

Vogel, Ursula (1986): Rationalism and romantism: Two strategies for womens' liberation. Judith Evans (ed.) Feminism and political theory von Wright, Georg Henrik (1967), Essay om naturen, mennesket og den vitenskaplig-tekniske revolusjon, Bergen-Oslo, Universitetsforlaget.